

SOSYO-KÜLTÜREL DEĞİŞİM EKSENİNDE ANADOLU'DA GELENEKSEL OYUNCAK KÜLTÜRÜ

TRADITIONAL TOY CULTURE IN ANATOLIA ON THE AXIS OF SOCIO-CULTURAL CHANGE

Muhammed AVŞAR*

ÖZ: Oyun ve oyuncak kültürü, tarihin en eski dönemlerinden itibaren bütün toplumların hayatında önemli bir yer tutmuştur. Oyuncaklar, sadece çocukların oyun kültürüne ait nesnelere olmayıp ait oldukları toplumun sosyal, kültürel, ekonomik ve coğrafi özelliklerini yansıtır. Oyuncaklar, ait oldukları toplumla birlikte tarihî süreç içerisinde sürekli bir değişim süreci yaşamıştır. Bu değişim süreci, genellikle sosyo-kültürel gelişmeler ve teknolojik ilerlemelere göre şekillenmiştir. Önceleri tabiatta kolayca bulunan malzemeler oyuncak hammadde olarak kullanılırken sonrasında madenlerden faydalanılmıştır. Sanayi devrimiyle birlikte oyuncakta seri üretim başlamış ve oyuncaklara erişim kolaylaşmıştır. 20. yüzyılda plastik ve sentetik ürünlerden yapılan endüstriyel oyuncaklar yaygınlaşmış, elektronik kültür ortamlarında yaratılan kahramanların oyuncakları yapılmıştır. Günümüzde ise oyuncak ve oyun kültüründe dijital ortamların etkisi ön plana çıkmış, toplum hayatında geleneksel oyuncakların rolü azalmıştır. Türk kültüründe de geçmişten bugüne kadar eğlenme/ eğlendirme, eğitim, kültürü aktarma, sosyalleş(tir)me işlemleriyle birçok geleneksel oyuncak tespit edilmiştir. Bu oyuncaklar çocukların bilişsel, duyuşsal, sosyal ve psikomotor gelişiminde etkin rol oynamıştır. Oyuncaklar aracılığıyla çocukların benlik tasarımı geliştirmesi, yaratıcılığının artması ve sosyalleşmesi amaçlanmıştır. Toplumsal cinsiyet rollerine göre de farklılaşan oyuncaklar, bir kültürel aktarım aracı olarak toplumun millî kodlarını geçmişten geleceğe taşıma rolünü de üstlenmiştir. Bu kodlar sayesinde, oyuncaklardaki değişimlerden hareketle Türklerin Anadolu'daki sosyo-kültürel yaşamının izlerini sürmek de mümkündür. Bu çalışmada, sosyo-kültürel değişimlerin oyuncak üzerindeki etkisi irdelenmiş ve Anadolu'da varlığını sürdüren geleneksel oyuncak kültürüyle ilgili bilgi ve örnekler verilmiştir. Çalışmayla; sosyo-kültürel değişimlerin ve teknolojik gelişmelerin oyuncak kültürüne etkisini ortaya koymak ve Anadolu'da kullanılan geleneksel oyuncakları tanıtmak amaçlanmıştır. Çalışmada konuyla ilgili ayrıntılı bir literatür taraması yapılmış; geleneksel ve modern oyuncakları konu edinen kitap, makale, tez vb. malzemelerden faydalanılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Folklor, Sosyo-Kültürel Değişim, Anadolu, Oyun, Geleneksel Oyuncak

ABSTRACT: Play and toy culture has had an important place in the lives of all societies since the earliest periods of history. Toys are not only objects belonging to children's play culture but also reflect the social, cultural, economic and geographical characteristics of the society they belong to. Toys have experienced a continuous change process in the historical process together with the society they belong to. This change process has generally been shaped according to socio-

* Dr. Öğr. Üyesi-Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü/Tokat-bengulmuhay60@gmail.com (Orcid: 0009-0007-8862-5994)

cultural developments and technological advances. At first, materials easily found in nature were used as raw materials for toys, and then mines were utilised. With the industrial revolution, mass production in toys started and access to toys became easier. In the 20th century, industrial toys made of plastic and synthetic products became widespread, and toys of heroes created in electronic culture environments were made. Today, the influence of digital environments in toy and game culture has come to the fore, and the role of traditional toys in social life has decreased. In Turkish culture, many traditional toys have been identified from the past to the present with the functions of entertainment/entertainment, education, transferring culture and socialisation. These toys have played an active role in children's cognitive, affective, social and psychomotor development. Through toys, it was aimed for children to develop self-design, increase creativity and socialise. Toys, which also differentiate according to gender roles, have also assumed the role of carrying the national codes of the society from the past to the future as a means of cultural transmission. Thanks to these codes, it is also possible to trace the socio-cultural life of Turks in Anatolia through the changes in toys. In this study, the impact of socio-cultural changes on toys was examined and information and examples were given about the traditional toy culture that continues to exist in Anatolia. With work; It is aimed to reveal the impact of socio-cultural changes and technological developments on toy culture and to introduce traditional toys used in Anatolia. In the study, a detailed literature review was conducted on the subject; books, articles, theses, etc. on traditional and modern toys were utilised.

Keywords: Folklore, Socio-Cultural Change, Anatolia, Game, Traditional Toy

Giriş

Oyuncak, çocukların hoşça vakit geçirmelerine yarayan onların fiziksel ve zihinsel gelişimlerine katkı sağlayan önemli bir araçtır. Divanü Lûgat-it- Türk'te *oxşagu* kelimesi *oyuncak* anlamında kullanılmıştır (Atalay, 1985: I, 138). Çeşitli sözlüklerde ve farklı disiplinlerdeki araştırmacılarca oyuncak kelimesinin tanımlamaları yapılmıştır. *Türkçe Sözlük*'te oyuncak kelimesinin üç farklı anlamı verilmiştir. Bunlar, 1. Oynayıp, eğlenmeye yarayan her şey. 2. Önemsiz ve kolay iş. 3. Başkalarının bir araç gibi kullanılan, hiçe sayılan, güçsüz kimsedir." (TDK, 1998: II, 1712). *Misalli Türkçe Sözlük*'te oyuncak "çocukların oynayıp eğlenmelerine ve oyalanmalarına yarayan çeşitli nesnelere ve bu maksatla yapılmış alet, bebek vb. şeyler" olarak tanımlanmıştır (Ayverdi, 2010: 259). Oyuncak, çocukların tek başına veya başka çocuklarla oynayabildiği nesnelere, belli kurallara çerçevesinde oyunların oynanabileceği araçtır (And, 2003: 138). Oyuncak, yaş ve cinsiyet ayrımı gözetmeksizin çocukların veya yetişkinlerin, oyun oynamaları için geliştirilmiş ürünlerdir (Heljakka, 2008: 21). Daha genel anlamıyla oyuncak, çocukların veya yetişkinlerin çeşitli maddelerden yaptığı, çocukların bireysel veya grup hâlinde oynamalarını sağlayan onların hayal dünyasını geliştirip paylaşımcı olmalarını destekleyen nesnelere (Özhan, 2005: 231). Oyuncaklar bilhassa çocukların zihinsel ve fiziksel gelişimine katkı sağlayan eğlendirici ve eğitici tarzda üretilmiş objelerdir (Vatandaş, 2020: 918). Çocuk oyununun önemli bir parçası olan oyuncaklar, çocukların oynarken duygu alışverişinde buldukları ve özdeştikleri şeylerdir (Özhan, 2005: 231). Bu manada oyuncak, "Bir ayağı düş dünyasında diğer ayağı gerçek dünyasında bir köprüdür." (Egemen vd.,

2004: 39). Oyuncak bu yönüyle oyun nesnesinden/malzemesinden ayrılır. Oyun nesnesi, oyun oynamak için gerekli olan araç ve gereçlerdir. Oyuncak oyundan bağımsızdır, oyun dışında da vardır ve bireyseldir. Oyun nesnesi ise oyun ile var olur, bütünleşir. Tek kişi tarafından değil ortaklaşa kullanılır. Dolayısıyla geleneksel oyuncaklar, *oyun nesnesi/malzemesi/aracı* olarak ifade edilir modern oyuncaklar da *oyuncak* olarak isimlendirilir (Onur, 2002: 17). Pertev Naili Boratav; *oyun aracını* “oyunda kullanılan ancak tek başına oyunu oluşturmayan nesne”; *oyuncak* kavramını da “kendisi tek başına oyunu sağlayan nesne” olarak tanımlamıştır (1973: 300). Oyuncak, çocuğu oynatması ve çocuk oyunlarına yardımcı olması için yetişkinler tarafından hazırlanan oyun nesnelere. Genellikle yetişkinlerin kullandıkları araç ve gereçlerin minyatür şekilleridir. Büyüklüklerine, yapıldıkları malzemelere, yaş gruplarına ve cinslerine göre çeşitlilik gösterir. Oyun malzemeleri ise kibrit, sigara, ambalaj kutusu vb. kutularla, kâğıt, poşet, teneke, şişe, leğen, plastik vb. ev için artık malzemeleri ile veya taş, tahta, metal vb. materyallerle yapılan oyuncaklardır (Ergün, 1980:107). Oyun nesnelere olarak da adlandırılan geleneksel oyuncaklar, genellikle çocukların doğal ürünlerden hazırladıkları oyuncaklardır. Oyun için hazırlanan bu oyuncaklar çocuğun hayal dünyasını geliştirir, yaratıcılığını ve toplumsallaşmasını artırır. Modern oyuncaklar ise çocuğa hazır olarak sunulan, tek başına da var olan nesnelere. Oyunun kurgusu çocuğun yaratıcılığında ziyade oyuncuğa dayanır (Sormaz, 2011: 99). İbrahim Özbakır, oyuncak ve oyun nesnesi ayrımı gözetmeksizin oyuncuğu üç gruba ayırmıştır:

1. Sanayi ürünü olarak nitelendirilen hazır oyuncaklar (Balon, Plastik Top, Misket vb.)

2. El yapımı oyuncaklar (Bez bebekler, ip, topaç, sapan)

3. Doğal Oyuncaklar (Taş, toprak, metal, ağaç dalı) (2009: 150).

Özbakır, bu tasnifinde oyuncakları yapıldıkları/kullanıldıkları malzemelerine göre sınıflamıştır. Oyuncaklar eğitici ve eğlendirici işlevlerinin yanı sıra kültürel bir değere de sahiptir. Ait olduğu toplumun sosyal, kültürel, ekonomik ve coğrafik özelliklerini yansıtır. Oyuncuğun yapımında kullanılan malzemeler dönemin ihtiyaçlarına göre şekillenir. Ayrıca kişi çevresinde neyle karşılaşılıyorsa, neyi üretiyorsa veya tarım ürünü neyse onu oyuncak malzemesi yapabilir. Yörenin giyim kuşağı, sanatsal ve kültürel değerleri oyuncak yapımını ve çeşidini etkiler. Toplumların tarih boyunca geçirdikleri değişim ve yenilikler oyuncuğun çeşidini, niteliğini ve oyuncuğun yapımında kullanılan malzemeleri farklılaştırmıştır. Bu çalışmada öncelikle bu toplumsal değişimlerin oyuncak kültürüne olan etkisinden söz edilmiş daha sonra da Anadolu’da yaygın olarak kullanılan geleneksel oyuncaklar incelenmiştir.

1. Toplumsal Değişimlerin Oyuncak Kültürüne Olan Etkisi

Toplumların tarihinde yaşanan toplumsal ve ekonomik değişimler oyuncak kültürünü çeşitli açılardan etkilemiştir. Oyuncaklar her dönemde

ait olduğu dönemin ve toplumun sosyal ve ekonomik koşullarını yansıtan bir ayna görevi görmüştür ve çağın koşullarını ortaya koymuştur. Bir dönemin oyuncakları atlar ve şövalyelerken şimdilerde bunların yerini astronotlar ve füzeler almıştır. Geleneksel oyuncaklar da yerini teknolojik oyuncaklara; bilgisayarlara, tabletlere ve telefonlara bırakmaya başlamıştır. Birebir somut bağ kurulan, sosyalleşme unsuru olan geleneksel oyuncaklardan, çocukları bireyselleştiren ve teknolojiye bağımlı hâle getiren dijital oyuncaklara doğru hızlı bir geçiş dönemi yaşanmıştır. Geçmişte oyunlar sıklıkla kapalı olmayan (oyun parkı, sokaklar vb.) mekânlarda arkadaşlarıyla etkileşim hâlinde gerçekleşirken, günümüzde teknolojinin gelişimiyle birlikte özellikle de bilgisayar ve internetle birlikte artık kapalı ve sanal ortamlarda, sanal ortamdaki kişilerle oynanmaya başlanmıştır. Oyun oynarken bilgisayarla zaman harcayan bir çocuk ya da yetişkinde, aile ve arkadaşlarıyla sosyal ilişkilerinin bozulması, okul ve çalışma hayatının değişmesi ya da bu kişilerin bağımlı hâle gelmesi gibi problemler oluşabilir (Horzum vd., 2008: 77). Bu bilgiler doğrultusunda, çocuklara sanal bir sosyalleşme ortamı sunan dijital oyuncakların; özellikle bağımlılık hâline geldiğinde, çocukları yüz yüze etkileşime dayalı geleneksel oyun ortamlarından uzaklaştırdığı savunulabilir.

Oyuncaklar; çağın gerekleri kadar kullanıldığı toplumun gelenek ve göreneklerini, inanışlarını ve çevre koşullarını da yansıtır. Oyun ve oyuncak üzerine araştırmalar yapan Smirnova bu durumu, “Her oyuncak daima, zamanının ve yapıldığı yerin belirli aurasını taşır. Yetişkinlerin çocuklar için yaptığı oyuncaklar, bu yetişkinlerin dünya görüşlerini, ideolojilerini, zevklerini, tarzlarını ve teknoloji anlayışlarını yansıtır” sözleriyle ifade etmiştir (2011: 37, akt. Vatandaş, 2020: 918). Oyuncakların kültürel özellikler taşıması farklı toplumlarda farklı oyuncak türlerinin görülmesine neden olmuştur. Ayrıca sosyal, kültürel ve ekonomik şartlar oyuncaklarda kullanılan malzemeleri ve oyuncakların yapım aşamalarını da etkilemiştir. Eskiden oyuncaklar yalnızca taşlardan, kemiklerden ve tahtalardan yapılırken daha sonra kumaştan, metal levhalardan, porselen ve plastiklerden yapılmaya başlanmıştır (Niemann, 1991: 58). İlk oyuncaklar taş, kil ağaç, kemik ve deri kullanılarak üretilmiş; tunç, demir vb. madenlerin bulunmasından sonra oyuncaklar bu madenler kullanılarak yapılmıştır. Çağımızda ise teknoloji ve modernleşmenin etkisiyle farklı malzemelerden değişik oyuncak türleri geliştirilmiştir. Çeşitli metallerden, plastik ve seramikten oyuncaklar imâl edilmiştir. Hem oyuncak yapımında kullanılacak malzeme çeşitliliği hem de oyuncak sayısı artmıştır. Eski dönemlerin klasik oyuncakları testi, sürahi, teneke zilli tef, beşik darbuka, kaynana zırlıtısı, minik yayık, değnek, aşık, topaç, hacıyatmaz, çingirak vb. yerini modern dönemin yapı ve gelişimlerini yansıtan, işlevsel oyuncaklara; kurşun asker, kale, tabanca, tüfek, tank, kovboy şapkası, itfayeci miğfer ve üniformaları, kukla, minyatür mutfak, buzdolabı, araba, deniz motoru, yelkenli gemi, tren, futbol topu, ileri teknoloji ürünü bebekler vb. bırakmıştır

(İnal; 2005: 260). Oyuncanın bir sektöre dönüşmesi, bu alanda fabrikaların ve işletmelerin açılarak seri üretime geçilmesini sağlamıştır.

Oyuncağın genel olarak geçirdiği bu değişim Anadolu'da da yaşanmıştır. Anadolu'da oyuncak bebek ve beşik, bütün çağlarda oynanan en yaygın oyuncaklardır. Bundan dolayı da Anadolu'da oyuncak bebekler çeşitlilik göstermiştir. Bu durum üzerinde, oyuncak bebek ile kız çocuklarını anne rolüne hazırlama isteği etkili olmuştur. Erkek çocuklarını da gelecekteki rollerine hazırlamak için oyuncak ulaşım ve iş araçları kullanılmıştır. Bu durum Anadolu'da Antik Çağ'dan günümüze benzer geleneksel oyuncakların kullanımına neden olmuştur (Onur vd., 2004: 133). Anadolu'nun en eski oyuncaklarından biri olan *çakmaklı* da çocuğu küçük yaşlardan itibaren ava ve nişana alıştırmada bir vasıta görevi görmüştür. Çocuklar günlerce basit düzeyde oku ve yayı andıran çakmaklıyı yapmak için uğraşmışlar ve tamamladıktan sonra da orman ve ağaçlıklara ava çıkmışlardır (Onur ve Güney, 2002: 38).

Oyunlar, çağın şartlarına göre yeni oyun araçları üreterek varlığını her dönemde sürdürmüştür. İnsanlar ellerindeki malzemeyi değerlendirerek geleneğin devamını sağlamıştır. Küçükbaş hayvancılığın yaygın olduğu dönemlerde aşık kemiği, önemli bir oyun aracı olmuştur. Küçükbaş hayvancılığın zamanla azalmasıyla birlikte bazı şehirlerde aşık kemiği yerini bilyeye bırakmıştır (Işık, 2018: 317). Bununla birlikte Anadolu'da oyuncak kültüründeki en köklü değişim sanayileşme ve kentleşmeyle gerçekleşmiştir. Osmanlı döneminde Eyüp, sanayileşme öncesinde oyuncakçılığın merkezi hâline gelmiştir. Eyüp oyuncakları, o dönemlerde genelde erkek çocukların önemli bir oyun aracı olmuştur. Bu oyuncakların en önemli özelliği atık malzemelerden üretilmiş olmalarıdır. Ahşap malzemeler Tahtakale'den, tenekeler sobacılarından, deriler Sütlüce mezbahasından çamur ise derelerin sürükleyip getirdiği balçıklardan elde edilmiştir. Kil ve ahşap ana malzeme; çivi, deri, tel, ayna, boncuk ve tel gibi malzemeler süsleme malzemesi olarak kullanılmıştır. Mini davullar, sürahiler ve testiler, beşikler, aynalı arabalar, darbukalar ve tefler, tahta kılıçlar, sandallar, dönme dolaplar, kaynana zırlıtısı Eyüp oyuncaklarına örnek verilebilir. Bunlardan kaynana zırlıtısı ahşap dikiş makaralar ve kamıştan yapılmıştır. Elle çevrildiğinde çıkardığı rahatsız edici sestten dolayı bu oyuncaka *kaynana zırlıtısı* adı verilmiştir. Bu oyuncak, Anadolu'nun çeşitli yerlerinde farklı isimlerle bilinir. Giresun'da *kaynana zırlıtısı*, Beypazarı'nda *gırgır*, Karabük'te *gıragıra* olarak adlandırılır (Aydin, 2021: 48).

Oyuncağın gelişim sürecine koşut olarak oyuncak dükkânları da 18. yüzyıldan itibaren ortaya çıkmaya başlamıştır. Eyüp'te başlayan oyuncakçılık sektörü, Cumhuriyet Dönemi'nde de yoğun olarak İstanbul'da faaliyet göstermiştir. 1938 yılında Hamdi Dünder tarafından üretilen resimli küp oyunları, Cumhuriyet Dönemi'nin oyuncakta ilk seri üretim girişimi kabul edilir. Hamdi Dünder, resimli küpün yanı sıra farklı ahşap oyuncakların üretiminde de bulunmuştur. Seri üretim yolu ile ilk bebek imalatı, 1942 yılında Halise Ersan ve kardeşi tarafından İzmir'de

başlatılmıştır (Akbulut, 2009:184). 1928 yılında Arav firması tarafından ilk oyuncak fabrikası açılmıştır. 1930- 1940 yılları arasında yurt dışından kalıp getirilerek ilk kurşun asker oyuncağı yapılmıştır. 1942- 1945 yılları arasında tornada ilk köpek ve Tahtakale’de toprak bilye üretilmiştir. 1950- 1954 teneke ve tahta tabanca, tüfek, sallanan at, monopoli, kızmabirader, at yarışı, karton oyuncaklar imâl edilmiştir. 1954 yılında oyuncak ithalatı durunca Türkiye’de oyuncak sanayisi kurulmuştur. 1955- 1956’da ilk balon, 1960’ta bebek, tahta tombala, şakşaklar, 1970’te Fatoş Abla pelüş bebekler, 1980’li yıllarda zekâ oyunları ve eğitici oyuncaklar üretilmiştir. 1984 yılında oyuncak ithalatı yeniden başlamıştır (Akgül ve Öztürk, 2004: 57).

Günümüzde çocuklar; oyuncak olarak genellikle topla, oyun hamurlarıyla, çeşitli malzemelerden yapılmış (plastik, pelüş vb.) hayvan figürleri ve bebeklerle, araba, uçak, tren vb. araçlarla, legolarla, eğitici oyuncaklarla, org, gitar vb. müzik aletleriyle, plastik telefon, mutfak ve temizlik gereçleri, doktor ve tamir setleriyle oynamaktadırlar. Büyük şehirlerdeki çocuklar genellikle hareket eden, konuşan, çeşitli sesler çıkaran elektronik oyuncaklarla oyunlar oynarken kırsal kesimlerde özellikle de köylerde, çocuklar genellikle kendi yaptıkları veya anne, babaları tarafından yapılan oyuncaklarla (bebek, araba, düdük, uçurtma vb.) oyunlar oynamaktadırlar (Özhan, 2005: 232).

Oyuncak kültüründe, en önemli unsurlardan biri de oyuncağı erişebilmektir. Zira oyuncaklar, çocuğun gelişiminde ve dünyayı algılamasında son derece önemlidir ve çocuk oyuncağı erişemediğinde bu durum onun dünyasında büyük bir eksikliklerdir. Çocuğun cinsiyet rolüne göre seçtiği oyuncaklar ve oynadığı oyunlar onun ilerideki rolüne uygun kişilik geliştirmesinde son derece etkilidir. Çocuğun oyuncağı ulaşımında ekonomik şartlar kadar sosyo-kültürel çevrenin de uygun olması gerekir. Örneğin, köyde yaşayan bir çocukla şehirde yaşayan bir çocuğun oyun kültürü ve oyuncak çeşitliliği de aynı değildir. Bu bağlamda, Türkiye’nin önemli sosyolojik olgularından biri olan köyden kente göç de çocuğun oyuncak tercihini değiştirmiştir. Öyle ki büyük şehirlerde, reklamlarda veya oyuncak mağazalarında farklı oyuncaklar gören çocuklar gördükleri bu oyuncaklarla oynamak istemiş (Yılmaz, 2017: 21), geleneksel oyuncak kültüründen endüstriyel oyuncak kültürüne doğru yönelim artmıştır. Özdemir’e göre diğer birçok etkenle birlikte göç ve kentleşme de çocukların geleneksel oyun kültürlerinde çeşitli değişiklikler meydana getirmiş ve sonuçta bazı yerel çocuk oyun türleri unutulmuştur (1997: 415-418). Özellikle şehirlerde çocukların oyun alanlarının kısıtlı olması, (sokak veya park yerine oyunların genellikle evlerde oynanması) oyuncak sektöründe seri üretime bağlı olarak oyuncaklara ulaşım kolaylığının çoğalması, ailelerin alım gücünün artması vb. nedenler geleneksel oyuncaklara olan rağbeti azaltmıştır.

Her geçen gün büyüyen, modernize edilen ve e-ticaret siteleri aracılığıyla kolayca pazar imkânı bulabilen oyuncak sektöründe; pek çok geleneksel oyuncak endüstriyel üretime uyarlanmakta ve yaygın dağıtım

ağları vasıtasıyla geniş tüketici kitleleriyle buluşmaktadır. Bunun yanında, zanaat üretimi oyuncaklara da turistik eşya dükkânlarında rastlanmaktadır. Yaygın dağıtım ağının bir sonucu olarak bu tür oyuncaklar; yapıldığı mekân dışında, dünyanın pek çok yerinde pazarlanmaktadır. Dolayısıyla bu nesnelere de turistik anı nesnesinin taşınması gereken mekâna özgü olma niteliğini yitirmektedir (Akbulut, 2009:187, 191). Anadolu'da pek çok şehirde; yöreye özgü geleneksel oyuncakların da yer aldığı nostaljik mekânlar, otantik hediyelik eşya dükkânları dikkat çekmektedir. Bu dükkânlarda ahşaptan, taştan, demirden ya da diğer hammaddelerden yapılan topaç, araba, sapan, folklorik bebek, beşik vb. geleneksel oyuncakların satılması kültür ekonomisi adına sevindiricidir. Ancak bu oyuncaklar, geleneksel başka bir malzemeyle yeniden üretilerek anı nesnesine, dekoratif bir eşyaya dönüştükçe (Akbulut, 2009: 188); çocukların dünyasına hitap etmedikçe ve fonksiyonuna uygun şekilde kullanılmadıkça sadece ticari bir ürün olma özelliğini taşımaya devam edecektir.

Toplumların tarihî süreçlerindeki değişimlere bağlı olarak oyuncakları: 1. Geleneksel Oyuncaklar 2. Endüstriyel Oyuncaklar 3. Dijital Oyuncaklar şeklinde sınıflandırmak mümkündür. Günümüzde her üç oyuncak türü de sosyal ve ekonomik koşullar ölçüsünde çocukların dünyasındaki yerini korumaktadır. Bu oyuncaklardan en ekonomik ve kolay ulaşılabileni seri üretimi yapılan ve büyük bir pazara sahip olan endüstriyel oyuncaklardır. Ancak bilgisayarların, akıllı telefonların insan hayatında yer almasıyla birlikte çocukları sokaklardan, oyun alanlarından, somut oyuncaklardan uzaklaştıran ve ekranlara daha bağımlı hâle getiren dijital oyuncaklar yaygınlaşmıştır. Geleneksel oyuncaklar ise oynama alanlarının kent ortamında sınırlı oluşu, oyuncağa hemen ulaşmanın zorluğu, Oğuz ve Beden'in ifadesiyle "kırsal bölge oyunu" şeklinde algılanıp çağdaş yaşamda yer alamayacağı düşüncesinden ötürü çok tercih edilmemektedir (2006: 6).

Postman, kaybolan bir çocukluk ögesinin de oyun olduğunu, sokaklarda görebildiğimiz çocuk oyunlarının giderek ortadan kaybolduğunu hatta çocuk oyunları düşüncesinin zihnimizden giderek silindiğini vurgulamaktadır (1995: 14). Oyun nesnesi olması yanında bir kültür aracı olarak geleneksel oyuncakların çocukların hayatına yeniden kazandırılması ancak bilinçlendirme ve farkındalık çalışmalarıyla sağlanabilir. Bu durum, çocukları içinde buldukları dijital çağdan tamamen soyutlamak şeklinde algılanmamalıdır. Çocuklar içinde buldukları çağın imkânlarından faydalanırken, geleneksel oyun ve oyuncaklara da yabancı kalmamalıdır. Dijital oyuncakların faydaları yanında zararları konusunda çocukların ve ailelerin bilinçlendirilmesi son derece önemlidir. Dijital oyunların yapısı gereği saatlerce masa başında oturulması, gelişim döneminde bulunan çocukların iskelet, kas, dolaşım ve solunum sistemleri başta olmak üzere birçok olumsuz fizyolojik sonuçları olduğu, insanları sosyal hayattan kopararak bireyler arası iletişimi engellediği, bağımlı ve özellikle şiddet içerikli oyunların oyuncularını uzun dönemde şiddete yatkın bireyler hâline dönüştürdüğü yapılan araştırmalarla ortaya konulmuştur. Bunun yanında

dijital oyun bağımlılığı da çocuklarda önemli sorunlara yol açmaktadır (Hazar vd., 2017: 180). Bu bağlamda, çocukların kontrollü bir şekilde dijital oyuncaklarla oynamasına imkân tanınırken; onların gerçek hayatın içinde sosyalleşmesine, fiziksel, zihinsel, sosyal ve duyuşsal olarak gelişmesine katkı sunan geleneksel oyuncaklarla oynamaları da sağlanmalıdır.

2. Geleneksel Oyuncaklar

Geleneksel oyuncaklar genellikle doğal veya atık malzemeler kullanılarak yapılan oyuncaklardır. Ahşap, kumaş veya metal parçaları, ip, tel, top veya lastik malzemeler hayal gücünün el verdiği ölçüde şekillenir ve bir oyuncağı dönüşür. Yaratıcılık gerektiren bu tür oyuncaklar çocukların el becerisini geliştirir, yaratıcılığını artırır, karar verebilme yeteneğı kazandırır. Bu tür oyuncaklar çocuğun arkadaşlarıyla etkileşimini sağlar. Çocuk arkadaşlarıyla iş birliğı içinde hayal ettiğı oyuncağı tasarlayarak sosyalleşir (Yılmaz, 2017: 17). Bu yönüyle oyuncaklar çocuğı terbiye eden, onları eğiten ve yarınlarına hazırlayan, onlarda merak duygusu uyandırarak araştırmaya sevk eden nesnelere (Akyürekli, 1992: 190). Geleneksel oyuncaklar çocuğun kendisi dışında çocuğun anne ve babası, arkadaşı veya marangoz, demirci gibi meslek erbapları tarafından yapılmaktadır (Onur, 2005: 14). Doğal malzemelerle yapılan oyuncaklar özellikle ağaç dallarından, yapraklarından, çiçeklerinden ve çeşitli bitkilerden elde edilir. Örneğın patlangaç adı verilen oyuncak incir ağaçlarının diplerinde çıkan filizlerden ve mürver ağacının dallarından yapılmaktadır (Onur ve Güney, 2002: 44).

Bebek, çingirak, top, topaç, düdük ve hayvan heykelcikleri Anadolu'nun çeşitli yerlerinde önceden beri var olan oyuncaklardır. İslamiyet öncesine uzanan bu kültür, İslamiyet'in etkisiyle bir dönem etkisini kaybetmiş olsa da Türklerin Anadolu'ya gelmesinden sonra Türk kültürüne uygun bir form kazanarak devam etmiştir. Türklerin Orta Asya'dan kalma oyuncak kültürü, farklı toplumlarla etkileşime geçilmesiyle birlikte zenginleşmiş, bu durumun doğal sonucu olarak oyuncak çeşitliliğı de artırmıştır. Selçuklu ve Osmanlı İmparatorlukları döneminde zanaatlar desteklenmiş, küçük zanaat ustaları oyuncaklar yaparak bu kültürün devam etmesini sağlamıştır (Önder, 1986: 14). Değışen zamana ayak uyduramayan bu oyuncakçılar, kent planlamaları sonucu çarşılarının fiilen ortadan kalkması sonucu üretimlerini tamamen durdurmuşlardır. İlk etapta bir zanaat ustasının ellerinde şekillenen geleneksel oyuncaklar değışen zevk, anlayış ve üretim şartları sebebiyle bir dönüşüm sürecine girmiş ve bazı geleneksel oyuncaklar şekil değıştirmiştir (Akbulut, 2009: 185-186).

Türkiye'de geleneksel oyuncaklarla ilgili çok sayıda araştırma ve çalışma yapılmıştır. Arzu Özyürek, *Yakın Geçmişte Çocukların Oynadıkları Oyun ve Oyuncaklar* isimli çalışmasında yirmi yedi ilden, elli yaş üstü, yüz otuz üç kişiyle görüşmüş ve bu görüşmeleri neticesinde kızların daha çok bebek ve mutfak malzemeleriyle, erkek çocuklarınsa top, misket, ok, yay, topaç, tahta araç vb. materyallerle oynadıklarını tespit etmiştir (2019: 113).

1991'de Türkiye'de yapılan oyuncak taramasına göre oyuncaklar bebekler, beşikler, minyatür ev eşyaları, ulaşım ve iş araçları, ses çıkaran müzikli oyuncaklar, oyuncak hayvanlar, oyuncak silahlar ve oyun malzemeleri olmak üzere sekiz kategoriye ayrılmıştır (Onur vd. 2004: 132). Fatmagül Akbaş, Trabzon'daki geleneksel oyuncaklar üzerine hazırladığı yüksek lisans tezinde bu tasnifi kullanmıştır. Bebekler başlığı altında mısır, bez, çalı, yastık, seccade, elma, fındık, yaprak, bal kabağı vb. nesnelere yapılan bebeklere yer vermiştir. Akbaş beşikler müstakil olarak değerlendirmiştir. Minyatür ev eşyaları kategorisinde çeşitli bitkilerden yapılan minyatür tabak, çanak ve örtülere, sepet, yayık vb. araçları ele almıştır. Aynı şekilde ulaşım ve iş araçları başlığı altından araba, helikopter, gemi, uçak vb. araçlardan söz etmiştir. Davul, çingirak, düdük, fırıldak, çakıldak, pat pat gibi oyuncakları ses çıkarak müzikli oyuncaklar grubu altında incelemiştir. Oyuncak hayvanlar başlığı içinde çeşitli nesnelere yapılan inek, koyun, ördek, eşek vb. oyuncak hayvanlar değerlendirilmiştir. Ok, yay, mızrak, tüfek, tabanca, kılıç, sapan vb. oyuncaklar, oyuncak silahlar kategorisinde ele alınmıştır. Ayrı bir başlık altında da oyun malzemeleri sınıflandırılmıştır (2023: 40-177).

Aliye Selnur Şarman, Seferhisar çocuk oyunları ve oyuncakları üzerine hazırladığı yüksek lisans tezinde Seferhisar oyuncaklarını bebek, topaç (toka), gemi, deve, araba, fırıldak, taş ev, uçurtma, gergef çemberi, avcılık ve ateşle ilgili oyuncaklar ve meydan oyuncakları olarak gruplandırmıştır (2015: 64-73).

Leyla Yılmaz, Ardahan'daki geleneksel oyuncakları derlemiş ve bu oyuncakların yapılışına yer vermiştir. Söz konusu oyuncaklar arasında düdük, kor araba, plastik topaç, tahta topaç, cimcirik, damdillik, hoçavel, el arabası, telden el arabası, sapan, furgun, kızak, kıl topu, heykel, taş bebek, yayık ipi, çağıl, yemeklik, ip bebek, çorap bebek, yüzük ve bileklik, pitik, tuzluk, kâğıt gül, karınca evi, karton/poşet kızak ve damal bebeği yer almaktadır (2007: 103-117).

Bekir Onur *Oyuncaklı Dünya* adlı eserinde geleneksel oyuncakları bebek, beşik, minyatür ev eşyası, ulaşım ve iş araçları, ses çıkaranlar, hayvanlar, silahlar, oyun malzemeleri (topaç, top, bilye) başlıkları altında incelemiştir (2002: 20).

Orhan Karaalioğlu ve Emine Genç hazırladıkları *El Yapımı Geleneksel Oyuncaklar* adlı çalışmada oyuncakları yapıldıkları malzemeye göre tasnif etmişlerdir. Buna göre oyuncakları ahşaptan yapılanlar, ip ve lastikten yapılanlar, kâğıttan yapılanlar, metalden yapılanlar, ağaç dalından yapılanlar, kibritten yapılanlar ve çeşitli oyuncaklar olarak sınıflandırmışlardır (2013: 5). Bu çalışmalardan ve tasniflerden yola çıkarak günümüzde çocukların oynadıkları geleneksel oyuncaklara şunlar örnek verilebilir:

2. 1. Bebek

Folklorik bebek, el yapımı bebek, yapma bebek, yöresel bebek, folklorik kıyafetli bebek ve geleneksel bebek (Çetin, 2023: 1) gibi çeşitli adlarla nitelendirilen oyuncak bebek, Orta Asya'dan Anadolu'ya kız çocuklarının oynadığı yegâne oyuncaklardan biri olmuştur. Divanü Lûgat-it-Türk'te geçen *kudhurçuk* kelimesi "kız çocuklarının insan suretinde yaparak oynadıkları bebek, kukla" manasında kullanılmıştır (Atalay, 1985: I, 501). Folklorik giysili yapma bebekler, hazır veya el yapımı bebeklere yöresel giysilerin giydirilmesiyle yapılan ve kültür değeri olan bebeklerdir (Sakin, 2016: 177). Folklorik kıyafetli bebekler tıpkı diğer oyuncaklar gibi yapıldıkları dönemin sosyal, ekonomik ve kültürel koşullarından etkilenmişlerdir. Dolayısıyla her oyuncak bebek incelendiğinde ait olduğu toplumun yaşayış biçimini, inanç sistemini ve sosyo-ekonomik durumunu yansıtır. Bu yönüyle oyuncak bebekler kültürel bir bellek olma özelliği gösterir (Güven, 2018: 656).

Geleneksel bebekler çocukların ve ebeveynlerin elinde olan malzemelerle, hâlihazırda yaptıkları oyuncaklardır. Malzemesi ne olursa olsun kız çocukları başta evcilik oyunları olmak üzere kurdukları oyunlarda oyuncak bebekle oynarlar. Bu yönüyle oyuncak bebeklerin; eğlendirme, hayal dünyasını geliştirme, çocuğu gelecekteki annelik rolüne hazırlama vb. birçok işlevi vardır (Begić, 2016: 222). Nagehan Çetin folklorik bebeklerin işlevini altı başlık altında değerlendirmiştir. Buna göre folklorik bebeklerin; büyü, çocuk için oyuncak, propaganda ve kültürel diplomasi, nostalji, ekonomi, aidiyet ve kimlik işlevleri vardır (2023: 57-72). Folklorik bebeklerin kültürün tanıtılması ve yaşatılmasında da önemli bir işlevi bulunur. Çocukların oynaması için yapılan bebekler bir oyuncak olmasının yanı sıra yapılış biçimiyle ve kullanılan malzemeyle bir kent imgesi hâline gelebilmektedir. Bebekleri giydirmede ve süslemede kullanılan kıyafetler, süsler, aksesuarlar ve bunların üzerinde yer alan motif, desen ve işlemler yöresel özellik gösterebilmektedir. Bu yönüyle Kayseri'nin Soğanlı, Ardahan'ın Damal, Milas'ın Çomakdağ ve Bursa'nın Keles bebekleri bir kent imgesi hâline gelmiştir (Begić, 2016: 223). Bunlardan Soğanlı ve Damal bez bebekleri, Nüzhetiye'nin Döşeme ve Yıldızeli'nin Yenihan bebekleri Türk Patent ve Marka Kurumu tarafından tescil belgesi almıştır. Bursa'nın Keles ve Adıyaman'ın Besi bebekleri de tescil belgesi almamış coğrafi işaretli bebeklere örnek verilebilir (Çetin, 2023: 48).

Bebeklerin yapımında genellikle bez/kumaş parçaları, çeşitli bitkiler (mısır püskülü, yün, süpürge, ceviz kabuğu, haşhaş kapsülü, kabak lifi, şeker pancarı, süs kabakları vb.), tel, boncuk vb. malzemeler, ahşap, taş veya kemik parçaları kullanılmaktadır. Çetin, *Türkçe Bebekler* isimli çalışmasında folklorik bebekleri kullanılan malzemeye göre de tasnif etmiş ve bu tasnifte bebekleri ağaç bebek, alçı bebek, bez bebek, çamur bebek, hamur bebek, ip (örgü) bebek, kâğıt bebek, keçe bebek, kitre bebek, mısır bebek, plastik bebek, porselen bebek, su kabağı bebek ve taş bebek başlıkları altında değerlendirmiştir (2023: 17-41). Özlem Baş, Fahri Temizyürek ve Özkul

Çobanoğlu, *Folklorik Kıyafetli Bebekler Üzerine Nitel Bir Çalışma* isimli makalelerinde folklorik kıyafetli bebekleri malzemelerine göre taş bebekler, turistik biblo bebekler, Damal bebek, otantik el yapımı bebekler, bez bebekler, kitre bebekler ve Kayseri Yeşilhisar Soğanlı bebekleri olmak üzere yedi farklı kategoride değerlendirmişlerdir (2022: 550).

Yörenin bitki örtüsü özellikleri ve yörede yetişen bitkiler, bebek yapımında kullanılan bitki çeşitliliğini etkilemektedir (Begiç, 2016: 223). Seferhisar'da çam ağaçlarının dallarından çam bebekler, gelincik çiçeğinden gelincik bebekler ve hayıt bitkisinden hayıt bebekler yapılır. Bezden ise çaput, kumaş ve örgü bebekler hazırlanır (Şarman, 2015: 64-65). Ardahan'da çocuklar oyunlarını taş bebek, ip bebek, çorap bebek, pitik ve damal bebek adı verilen el yapımı bebeklerle oynarlar (Yılmaz, 2017: 111-117). Trabzon'da geleneksel bebekler arasında mısır bebek, çalı bebek, bez bebek, elma bebek, fındık bebek, yaprak bebek, hartama adı verilen tahta bebek, seccade bebek ve yastık bebekler vardır (Akbaş, 2023: 43-58).

Oyuncak bebekler kullanılan malzeme bakımından farklılık gösterdikleri gibi isimlendirişleri bakımından da farklılık gösterebilmektedir. Çanakkale'de, Konya'da, Akşehir'de, Afyon'da ve Niğde'de yapma bebeklere *gelin* veya *güççe*; Erzurum, Bayburt ve Gümüşhane'de *korçak*; Manisa ve Akşehir'de *kurçak* adı verilir (Bilgin, 1990: 41).

Kadınların günlük veya özel günlerde giydikleri kıyafetler, oyuncak bebeklerin de kıyafetleri olarak tasarlanabilmektedir. Yöresel kıyafet ve kumaşlarıyla ün yapmış bazı şehirlerde, bez bebekler yapılırken yöreye özgü kumaşlar kullanılmaktadır. Örneğin Bayburt'ta yöresel oyuncak bebekler Bayburt'un geleneksel kıyafetlerinden ehlam ile yapılmaktadır. Benzer şekilde Ardahan'a ait Damal bebekler de yörenin kıyafet kültürünü tanıtmakta ve bölge kadının sosyal durumunu yansıtmaktadır. Bebeklere yapılan baş bağlama şekilleri bebeğin medeni durumu hakkında bilgi verir. Özellikle canlı renkle yapılan kıyafetler bebeğin bekâr olduğunu sembolize eder (Baş, vd. 2022: 551).

2.2. Topaç

Topaç, Divanü Lûgat-it- Türk'te *topık* kelimesiyle ifade edilmiş ve *topık*, "çevgenle vurulan top, topaç" şeklinde açıklanmıştır (Atalay, 1985: I, 380). Topaç gövdesi oval, ucu sivri ve çivili koni biçiminde, ahşap oyuncaktır. Üzerine sarılan ipin ucundan tutup topacın yere fırlatılmasıyla oynanır. Yere fırlatılan topaç, yerde sivri ucu üzerinde döner. Topaca hafifçe dokunularak topacın hız kazanması sağlanır böylece topaç yerde eğimli bir biçimde daireler çizer ve durana kadar döner (Aydın, 2021: 49). Seferhisar'da *toka* olarak isimlendirilen topacın çivili, tahta, kırbaçlı ve pınar (palamut) çeşitleri vardır (Şarman, 2015: 65). Geleneksel çocuk oyuncaklarından biri olan topaca yörelere göre farklı isimler verilir: "Ayı, bozanak, çıttır, cızdırak, coz, çevirgen, dana, değirme, deleme, delemen, delese, deneme, deveme, develeme, dozillik, dölönbek, döndirek, döndürek, döndürük, döneke, faka,

feşel, fiça, fıçı, fiçci, fırça, fırfır, fırfıra, fırfırık, firik, fırıncak, fırla, fırtaleş, fiççe, firman, gernek, gırlengıç, gobak, hodak, işti ban, katır, kırgış, ktrıştak, kirildik, kobak, köşek, küsse, lok, matah, mih, mırak, moma, mozik, muçu, muşkuldak, pımpır, pırla, pırlak, pırlangıç, pırlangaç, sokur, sözünek, şamalık, şabak, tarıldak, tentürük, tırlak, tintini, titrek, toka, tostot, vızırdayak. Topacın ses çıkarması *vingıldamak*, sessiz dönmesine ise *ovunma* denilir.” (And, 2003: 139).

2.3. Top

Topla yapılan sporlar dünyada çok geniş bir kitle etkisine sahiptir. Bir oyuncak ya da oyun aracı olarak topun futbolda kullanımı 1800’lü yıllarda gerçekleşmiştir. Ancak Türk kültüründe topun ilk şekli olarak değerlendirebileceğimiz kullanım Divanü Lûgat-it- Türk’teki *tepük* kavramıdır. Eserde *tepük* oyununun oynanmasında kullanılan nesnenin yapımı ve kullanımı, “Kurşun eritilerek iç ağırşığı şeklinde dökülür. Üzerine keçi kılı ya da başka bir şey sarılır. Çocuklar bunu teperek oynarlar” şeklinde açıklanmıştır (Atalay, 1985: I, 386). Buradaki bilgi doğrultusunda, Türklerin çocuk oyunlarında topun bir oyun nesnesi ya da oyuncak olarak kullanımının çok eskilere dayandığı anlaşılmaktadır. Modern anlamdaki toplarda plastik, kauçuk vb. materyaller kullanılmadan önce top yerine salça kutusu, şişe vb. nesnelere de top işlevi görerek çocuk oyunlarının bir parçası olmuştur. Top, spor dalları dışında yakar top, toplu saklama, istop gibi geleneksel oyunların da temel malzemesidir.

2.4. Araba

Özellikle erkek çocuklarının tercih ettiği oyuncaklardan biridir. Eski zamanlarda at arabası, öküz arabası, fayton gibi çeşitleri olan bu oyuncak; motorlu taşıtların ve günümüzdeki anlamıyla arabanın üretilmesiyle şekil değiştirerek etkisini devam ettirmiştir. Gelenekselden modern olana oyuncak arabalar yapıldığı malzemeye göre çok çeşitlilik gösterir. Seferihisar’da arabalı oyunlar ayakkabısı kutusundan (kartondan) araba, telden araba, dal parçalarından ve tahtadan yapılan arabalarla oynanmaktadır (Şarman, 2015: 69-70). Ardahan’da çocuklar kor araba, telden el arabası, tahtadan el arabası, furgun ve hoçavel adı verilen tahta araba ile oyunlarını oynarlar (Yılmaz, 2017: 103-107).

2.5. Silahlar (Kılıç, Kalkan, Ok, Yay, Sapan, Tabanca, Tüfek)

Türkler, Orta Asya bozkır kültüründen bu yana savaşçı kimlikleriyle tarih sahnesinde yer almış asker karakterli bir millettir. O nedenle Türk kültüründe gerek savaşlarda gerekse avlanmalarda silahların önemli bir yeri vardır. Savaşla her daim burun buruna olan Türk milletinin silahla olan bağı oyuncaklarına da yansımıştır. Hem eğitime hem de eğlenmeye dönük olarak ok, yay, kılıç, kalkan, tabanca, tüfek gibi silahlar başta ahşap olmak üzere çeşitli malzemelerden yapılarak geleneksel oyuncak kültüründe yerini almıştır. Silah şeklindeki oyuncaklar genelde eril oyuncaklardır. Ateşli silahların olmadığı dönemlerde çocukların zarar görmemeleri için genelde tahtadan yapılan kılıç ve kalkanlar hem çocukların talim göremeleri için genelde

savaşçı rollerine hazırlanmaları hem de eğlenmeleri için yapılmış oyuncaklardır. Ateşli silahların icat edilmesinden sonra tabanca ve tüfeklerin de oyuncak modelleri üretilmiştir. Ok ve yay da aynı şekilde doğada kolayca bulunabilen malzemelerden üretilen oyuncaklardır. Esnek bir dal parçasına takılan iple yapılan yay ve yine ince bir daldan imal edilen oklar, geleneksel oyuncaklar olarak genelde erkek çocukların tercihi olmuştur. Geleneksel oyuncaklardan biri olan sapan da Türk kültüründe hem av hem de savaş silahı olarak değerlendirilmiştir. Bir silah olarak kullanımına Dede Korkut Hikâyelerinde Salur Kazan'ın evinin yağmalandığı boyda Karaçuk Çoban'ın sapanı örnek gösterilebilir (Ergin, 1998: I, 89). Anadolu'nun birçok yerinde çocukların veya büyüklerin dal, lastik ve deri parçası kullanarak yaptığı oyuncaklardan biridir. (Y) şeklinde bir ağaç dalına eklenen lastik ve lastiğin ağaç gövdeyle birleşen kısmın karşısındaki iki ucu arasına eklenen deri parçasından yapılan sapan için hayıt, zeytin, çam gibi bitkilerden yararlanılır (Durdu, 2015: 50). Taşı uzağa fırlatmada ve bu şekilde istenilen nesneyi vurmada sapan kullanılır. Anadolu'da sapan; atmaca, sapankaya, atamba, atamak, atkış, kalafat vb. isimlerle anılır. Meşin, örme, bez, lastik, sapankaya vb. çeşitleri vardır (And, 2012: 140). Silah ve silah niteliğindeki oyuncaklar özellikle erkek çocukları için her ne kadar popüler bir oyuncak olarak düşünülse de bu tür oyuncakların çocukların kişisel gelişimine olumsuz etkileri olabileceği düşünülerek bunların oyuncak olarak kabul edilip edilmeyeceği ile ilgili tartışmalar bulunmaktadır (Parker vd. 2021: 61-71).

2.6. Kızak

Kar yağdığında kar ve buz üzerinde kaymak ve bu şekilde eğlenerek vakit geçirmek için yapılır. Genellikle kızak ahşaptan imâl edilir. Ahşaptan kızak yapılamadığında ise karton veya poşet kızak görevi görür (Yılmaz, 2017: 109-116).

2.7. Düdük

Üfleyerek ses çıkaran ve çeşitli nesnelere yapılan düdük, geleneksel oyunlardan biri olmuştur. Genellikle ağaç dallarından, bitkilerden, çimenlerden, seramikten, meyve kabukları ve çekirdeklerden düdük yapılmaktadır. Ardahan'da çocuklar söğüt ağacının dalından yapılan düdük, Sivrihisar'da seramik ve çimenden yapılan düdük oyunlar oynanır (Yılmaz, 2017: 103, Şarman, 2015: 69-70). Anadolu'da düdük için *bizbıldık, bizbilik, çambuna, çıpçığ, dığlı, dilli damak, dilli düdük, düllüce, fışkırık, hotdak, hottu, hödünük, höppü, hüs, hüttük, kalak, sepsi, simsi, süpsübü, süsük, şundurgu, şüdürgü, zimbon* kelimeleri kullanılmaktadır. Erzurum ve Erzincan'da *düdük, düllük* kelimesi ile ifade edilir. Düdük belli ağaç kabuklarından yapılır (And, 2003: 139). Trabzon'da boş mermi kovanları, sakız kâğıtları ve mart çiçeği ağza konulup üflenerek düdük vazifesi görmektedir.

2.8. Uçurtma

Açık havada çocukların sıklıkla oynadığı oyuncaklardan biridir. Uçurtmaya Anadolu'nun çeşitli yerlerinde farklı isimler verilir. *Cergen, çerken, çelken, kalkan, kayrak, kuş, okleli, okleyli, puçuk, tahtalı kuş, uçurak, yelleme* verilen isimler arasında yer alır (And, 2003: 138). Uçurtmalar çıtalı ve çitasız olarak iki şekilde yapılır. Çıtalı uçurtmaların yapımında kullanılan malzeme uçurtmanın büyüklüğüne göre değişir. Genellikle ince, kâğıttan veya renkli naylonlardan tasarlanır. Tayyare, sallabaş, dolap ve altı köşe gibi çeşitleri vardır. Çıtalar uçuş dengesini sağlar. Ayrıca Y biçimindeki kuyruklar da dengeyi sağlamaya yardımcı olur. Bununla birlikte kuyruksuz uçurtmalar da vardır ve bunlar *dolap* olarak isimlendirilir. Uçurtmaya görsellik katması için uçurtmanın baş ve yan kısımlarına *tırtıl* adı verilen parçalar konulur. Çitasız uçurtmalar da genellikle kâğıttan yapılır bunlara *şeytan uçurtması, galaygan* veya *sıçan* adı verilir (Aydın, 2021: 49).

Uçurtmaların dışında havada uçurularak oynanan başka oyuncaklar da vardır. Kanatlı huni biçiminde olan ve sopayla vurulduğunda döne döne havaya fırlayan *çivga* adlı oyuncak ve değneğin altının sivriltilip üstünün yarılarak iki tüyün konulduğu *dığa* da uçurularak oynanır (And: 2003: 138).

2.9. Çıngırdak

Ses çıkarması sebebiyle özellikle küçük çocukların eğlenmeleri için yapılan onları oyalamaya ve ağladığında susturmaya yarayan oyuncaktır. *Şıngırdak* olarak da adlandırılan bu oyuncak bebeklik dönemi oyuncaklarından biridir. İlk çıngırdaklar tenekenin içine sert bir nesne koyarak bunun çıkardığı sesle yapılmış daha sonra çarşıdan temin edilen uzun düdüklü üstüvane ile içine sert bir şeylerin konulduğu küçük üstüvaden oluşmuştur (Onur ve Güney, 2002: 20). Çıngırak Ordu'da *şakıldak*, Safranbolu'da *şakırdak*, Isparta'da *çingırdak*, Erzincan'da da *vızılık* olarak adlandırılır (And, 2003: 139).

2.10. Fırıldak

Fırıldak çocukların veya yetişkinlerin çeşitli nesnelere kullanarak yaptığı bir oyuncaktır. Seferihisar'da fırıldak genellikle düğme veya cevizden yapılmaktadır. İpe düğme veya delik açılmış ceviz geçirilir hazırlanan mekanizma ile ceviz veya düğmenin dönmesi sağlanır (Şarman, 2015: 70). Oyuncak sanayisinden nasibi alan fırıldaklar çağın şartlarına uyarak artık plastik olarak tasarlanmaktadır.

2.11. Beşik

Beşikler, oyuncak bebekleri uyutmak için tasarlanan kızların en önemli oyuncaklarından biridir. Genellikle marangozlarda yaptırılan ahşap beşikler çeşitli renklere boyanır. Ayrıca beşiklerin içine döşek, kenarlarına örtü dikerek beşikler süslenir. Trabzon'da ahşap beşiklerin yanı sıra çamurla veya tavana asılan ipe minderin geçirilmesiyle yapılan beşikler de vardır. Maddi kültür ürünü olan beşiklerin çevresinde geliştirilen oyunlar ve

çocukların oyun esnasında bebeğe ninni söyleme eğilimi sözlü kültür ürünü olan ninni geleneğine de hizmet etmektedir (Akbaş, 2023: 58).

Sonuç

Oyuncak genel anlamıyla çocuğun oynamasına ve eğlenmesine yarayan her şeydir. Oyuncaklar çocukların sosyalleşmesini destekler, onların bedensel ve mental gelişimine katkı sağlar. Çocuk oyuncak ile oynarken duygu alışverişinde bulunur ve oyuncakla özdeşleşir. Oyun nesnesi oyuncaktan farklı olarak oyunun gerçekleşmesi için gerekli olan şeyleri ifade eder. Oyun nesnesi tek başına oyunu oluşturmaz ve sadece oyun esnasında kullanılır. Oyuncak bir araç olduğu kadar aynı zamanda kültürel bir değerdir. Ait olduğu çağın ve toplumun sosyal ve kültürel özelliklerini yansıtır. Bu ayırımdan hareketle bu çalışmada bütün oyun nesnelere oyuncak olarak değerlendirilmemiştir.

Makalede, geleneksel oyuncakların değişim süreçleriyle birlikte var olan özellikleri üzerinde durulmuştur. Eski zamanlardan itibaren Türk kültüründe oyuncakın işlevleri ve modelleri tarihî süreç içerisinde değerlendirilmiştir. Endüstriyel oyuncakların ve dijital oyuncakların toplum hayatına girmesinin geleneksel oyuncakları nasıl etkilediği üzerinde durulmuştur. Ayrıca geleneksel oyuncaklara bakış açısının zayıflaması karşısında bu algının değişmesi için yapılması gerekenlere yer verilmiştir.

Özellikle kültürel bir değer olan geleneksel oyuncaklar; yörelere göre farklılık gösteren, çocukların kendileri veya yakınları tarafından yapılan oyuncaklardır. Bu tür oyuncaklar ait oldukları toplumun millî ve manevi değerlerinden beslenirler. Ayrıca temsil ettikleri toplumun yaşam biçimlerini, inanç sistemlerini ve kültürel değerlerini yansıtır. Bu yönüyle geleneksel oyuncaklar toplumların kolektif şuurunu temsil eden kültürel unsurlardan biri olarak kabul edilebilir. Dolayısıyla geleneksel oyuncaklar değerler eğitimi açısından da son derece önemlidir. Bu oyuncaklar çocukların kişisel gelişimine katkı sağlar. Onların millî ve manevi değerlerini tanımlarına ve öğrenmelerine olanak tanır. Çocuk eğlenerek ve oynayarak ait olduğu toplumun değer yargılarını benimser ve özümser. Ayrıca çocuk geleneksel oyuncaklarla ait olduğu toplumda neyin iyi, neyin kötü olduğu konusunda bir takım soyut ve somut mesajlar alır. Geleneksel çocuk oyunları ile ilgili yapılan çalışmalarda oyuncaklar, çocukların cinsiyetine göre veya oyuncak yapımında kullanılan malzemenin cinsine göre tasnif edilip isimlendirilmiştir. Bu çalışmada, oyuncakla ilgili yeni bir tasnifleme yapılmış ve oyuncaklar; 1. Geleneksel oyuncak 2. Endüstriyel oyuncak 3. Dijital oyuncak şeklinde sınıflandırılmıştır.

Geleneksel oyuncakların Türk kültüründe toplumsal cinsiyet rollerine göre de ayrıldığı saptanmış; kızların daha çok bebek, beşik, oyuncak/minyatür ev ve mutfak eşyaları ile erkeklerin ise top, misket, ok, yay, topaç, tahta araç vb. araçlarla oynadıkları görülmüştür. Geleneksel oyuncaklar; çocukların kendileri veya büyükleri tarafından yapılabildiği gibi marangoz, demirci vb. meslek gruplarındaki kişiler tarafından da

üretilmiştir. Bu tür oyuncakların yapımında kâğıt, naylon, tel, ahşap, kumaş, metal parçaları; çeşitli bitkilerin dalları, yaprakları veya meyveleri kullanılmıştır. Yörelere göre farklı şekillerde isimlendirilen bebekler, küçük çocukları eğlendirmede kullanılan çingiraklar, topaç, sapan, kızak, beşik, fırıldak vb. oyuncaklar geleneksel oyuncak grubu içinde değerlendirilmiştir. Bu oyuncaklardan on bir tanesine çalışmamızda örnek olarak yer verilmiş; bunların yapıları ve kültürel değerlerine değinilmiştir.

Geleneksel oyuncaklar her ne kadar çağın gereklerine göre şekillense ve malzeme açısından çeşitlense de bunlar önceki nesillerden yadigâr kalan ve Türk kültürüne ışık tutan önemli materyallerdir. O nedenle bu oyuncakların kültürel değerini korumak ve yaşatmak Türk millî kültürüne yapılacak en önemli hizmetlerdendir.

KAYNAKÇA

- Akbaş F.. (2023). *Trabzon'daki geleneksel oyuncakların halk bilimi açısından incelenmesi*. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi
- Akbulut, D.. (2009). Günümüzde geleneksel oyuncaklar. *Milli Folklor*, 84, 182-191.
- Akgül, H. ve Öztürk, M. C. (2004). Oyun ve oyuncağın tarihsel gelişimi. *Çocuk Forumu Dergisi*. 7 (1), 54- 58.
- Akyürekli, R. (1992). Oyuncakçılığın doğuşu ve inkişafı. *Oyuncaklı Dünya*, (ed.: Bekir Onur), 176-190, İstanbul: Verso Yayıncılık.
- And, M. (2003). *Oyun ve bugün Türk kültüründe oyun kavramı*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Atalay B. (1985). *Divanü lûgat-it-Türk tercümesi I*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Aydın, S. (2021). *Oyun ve oyuncak kültürü*. İstanbul: Ümit Matbaacılık.
- Ayverdi, İlhan. (2010). *Misalli büyük Türkçe sözlük*. İstanbul: Kubbealtı Yayıncılık.
- Baş, Ö vd. (2022). Folklorik kıyafetli bebekler üzerine nitel bir çalışma. *Folklor Akademi Dergisi*, 5 (3), 541-554.
- Beğiç, H. N. (2016). Türk kültüründe geleneksel bez bebekler. *Motif Akademi Halk Bilimi Dergisi*, 9 (18), 217-228.
- Bilgin, N. (1990). *Folklorik yapma bebekçilik*. Ankara: Kültür Bakanlığı Halk Kültürünü Araştırma Dairesi Yayınları.
- Boratav, P. N. (1973). *100 soruda Türk folkloru*. İstanbul: Gerçek Yayınevi.
- Çetin, N. (2023). *Türkçe bebekler Türkiye'de folklorik bebek üzerine bir inceleme ve uygulama*. Çanakkale: Paradigma Yayınları.
- Durdu, K. B. (2015). Muğla'da geleneksel çocuk oyuncakları. *Folklor/ Edebiyat*, 21 (81), 47- 53.
- Egemen, A. vd. (2004). Oyun, oyuncak ve çocuk. *ADÜ Tıp Fakültesi Dergisi*, 5(2), 39-42.
- Ergin, M. (1989). *Dede Korkut kitabı-I*. Ankara: TTK Basımevi
- Ergün, M. (1980). Oyun ve oyuncak üzerine. *Millî Eğitim*. 1(1), 102-119.

- Güven, F. (2018). Oyunağın endüstrileşmesi sürecinde kimlik ve aidiyetin sürdürülebilirlik simgesi olarak "Damal bebeği". *IV. Uluslararası Alevilik ve Bektaşilik Sempozyumu (18-20 Ekim 2018 Ankara) Bildiriler Kitabı*, 655-666, Ankara.
- Işık, Ü. (2018). Bayburt Demirözü ilçesinde çocuk ve genç oyunları. *Motif Vakfı Uluslararası Sosyal Bilimler Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, (ed.: Mustafa Aça), 316-324, İstanbul: Motif Vakfı Yayınları.
- İnal, Kemal. (2005). Çocuksu masumiyetten plastik paradoksa oyunağın kısa tarihi. *Kebikeç*, 19, 253-275.
- Hazar, Z. vd. (2017). Ortaokul öğrencilerinin geleneksel oyun ve dijital oyun algılarının incelenmesi: Karşılaştırmalı metafor çalışması. *Sportmetre*, 15 (4), 179- 190.
- Heljakka, K. (2008). Toy stroies, design, play, display, adult experience with designer toys. *The Nordic Conference on Experience*, 12-27, Helsinki.
- Horzum, M. B. vd. (2008). Çocuklar için bilgisayar oyun bağımlılığı ölçeği. *Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi*, 3(30), 76-88
- Karaalioğlu, O.- Genç, E. (2013). *El yapımı geleneksel oyuncaklar*. Ankara: Gazi Üniversitesi THBMER Yayınları
- Niemann, H. (1991). Oyunağın gelişim tarihi. (çev.: Bekir Onur), *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 24 (1), 55-61.
- Oğuz, Ö. ve Beden, D. (2006). *2005 yılında Çorum'da yaşayan çocuk oyuncakları*. Ankara: Hitit Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Türk Halkbilimi Topluluğu Yayınları.
- Onur, B. (2002). *Oyuncaklı dünya*. Ankara: Dost Yayınları.
- Onur, B.- Güney, N. (2002). *Türkiye'de çocuk oyunları: Derlemeler*. Ankara: Ankara Üniversitesi Çocuk Kültürü Uygulama ve Araştırma Merkezi Yayınları
- Onur, B. vd. (2004). Türkiye'de geleneksel oyuncaklar: köy-kent karşılaştırması. *Türkiye'de Çocuk Oyunları: Araştırmalar*, (ed.: Bekir Onur-Neslihan Güney), 131-137, Ankara: Çocuk Kültürü Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayınları.
- Onur, B. (2005). *Türkiye'de çocukluğun tarihi*. Ankara: İmge Kitapevi
- Önder, N. (1986). Türkiye'de oyuncakçılık. *Folklor Halkbilim Dergisi*, 4 (35), 14-18.
- Özbakır, İ. (2009). Geleneksel Türk çocuk oyunlarında doğal oyuncaklar ve oyuncak olmuş hayvanlar. *Journal of World of Turk*, 1(1),147-162.
- Özdemir, N. (1997). *Türkiye'de cumhuriyet dönemi çocuk oyunlarının halk bilimi açısından incelenmesi*. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- Özhan, M. (2005). Çocuk folkloru. *Kebikeç*, 19, 225-244.
- Özyürek, A. (2019). Yakın geçmişte çocukların oynadıkları oyun ve oyuncaklar. *KOSBED*, 37, 105-119.
- Parker, M. M. vd. (2021). Therapeutic or traumatic: An exploratory study of play therapists' perceptions of toy guns and aggressive toys in the playroom. *International Journal of Play Therapy*, 30(1), 61-71.
- Postman, N. (1995). *Çocukluğun yokoluşu*, (Çev.: Kemal İnal). Ankara: İmge Kitabevi

- Sakin, N. (2016). Türkiye’de geleneksel kıyafetlerin yaşatılmasında “folklorik yapma bebekler”. *Journal of Turkish Studies*, 11, 177-202.
- Smirnova, E. O. (2011). Character toys as psychological tools. *International Journal of Early Years Education*, 19(1), 35-45.
- Sormaz, F. (2011). *Çocuk imgesi, oyun ve oyuncak: sosyo-kültürel bir analiz*. Kütahya: Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Şarman, A. Ş. (2015). *Seferihisar geleneksel çocuk oyunları ve oyuncakları üzerine bir inceleme*. İzmir: Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi
- TDK (1998). *Türkçe sözlük*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Vatandaş, S. (2020). Oyun ve oyuncak: teknolojik ve toplumsal dönüşüm sürecinde oyun ve oyuncakın anlamsal ve işlevsel değişimi. *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi*, 11 (28), 913-930.
- Yılmaz, Leyla (2017). *Ardahan’da Oyun ve Oyuncak*. Ardahan: Ardahan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

Extended Summary

Toys are tools that allow children to have a good time, have fun and sometimes learn. Toys are objects that contribute to children’s mental and physical development, increase their creativity, and enable them to socialize and socialize. Toy and game object are two separate terms that are confused with each other but separated by sharp lines. Game object is an indispensable part of children’s games, it refers to the materials needed to play the game. It exists, develops and integrates with the game. In this context, matches, cigarettes, detergent, drinks, etc. boxes, papers, packaging, bottles, cans, plastic, glass, etc. domestic waste materials, stone, soil, metal, etc. materials can be game objects. A toy, unlike a game object, is independent of the game. It exists after the game is over and is independent of the game. For centuries, human beings have used various objects as toys: stone, wood, metal, etc. He gave various shapes to objects and turned them into play tools. Toys are tools that are affected by the social, economic and cultural conditions of the age. In times when technology had not yet developed, people used the objects and natural products they saw around them as toys, and in this context, pieces of soil, stones and tree branches turned into toys. Over time, technology developed and accordingly fabric, glass, plastic, etc. The discovery of materials enabled the toy to become an industrial product. Shaped according to the conditions of the developing age, toys have turned into a cultural element over time and enabled the development of traditional toy culture. Traditional toys express the toy culture that varies from region to region and continues from past to present, influenced by local conditions. Traditional toy culture continues in many parts of Anatolia today. In some cities and regions, such toys have become an urban image. The climate, geographical features, lifestyle and belief system of the region have had an impact on the traditional toy culture. Doll, cradle, kite, gun, whistle etc. Toys are among the popular toys that continue to be played with by children from past to present. Unfortunately, the toy industry has become an industrial branch, social media, technology tools, advertising, etc. These factors have led children to industrial toys. Traditional toys have undergone some changes in form and substance by adapting to developing technology and conditions. Toys made from tree branches, leaves, fruits and shells, soil and cloth were replaced by porcelain, plastic, iron, etc. started to be produced from objects. Traditional toys have many functions. Traditional toys, which are cultural products, reflect the cultural values of the society to which they belong, while also serving as a tool to impart cultural values to children. It inculcates society’s values in children and provides them with cultural identity and collective consciousness. Therefore, traditional toys are objects that

teach while entertaining, socialize children, and teach them to share and the awareness of being a group. Although some of the traditional toys have started to turn into accessories decorating souvenir shops in big cities, they still continue to be used as an important tool of children's games, especially in rural areas.

In this study, the impact of social-cultural changes on toy culture and traditional toy culture are generally mentioned. Additionally, traditional toys that continue to be used in Anatolia and their features are included. To carry out the study, a detailed literature review was conducted and in this context, various books, articles and theses were used.

"İyi Yayın Üzerine Kılavuzlar ve Yayın Etiği Komitesi'nin (COPE) Davranış Kuralları" çerçevesinde aşağıdaki beyanlara yer verilmiştir. / The following statements are included within the framework of "Guidelines on Good Publication and the Code of Conduct of the Publication Ethics Committee (COPE)":

Etik Kurul Belgesi/Ethics Committee Approval: Makale, Etik Kurul Belgesi gerektirmemektedir. /Article does not require an Ethics Committee Approval.

Çıkar Çatışması Beyanı/Declaration of Conflicting Interests: Bu makalenin araştırması, yazarlığı veya yayınlanmasıyla ilgili olarak yazarların potansiyel bir çıkar çatışması yoktur. / There is no potential conflict of interest for the authors regarding the research, authorship or publication of this article.